

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Rel.}
_{Scr.} 218

Title: *Shradha Nirnay a*
(Dharma Sutra Sara)

late

प्र. ५५ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ निजेष्टदेवताकुलदेवताभ्यो नमः ॥ अथ षण्णवतीप्रादुर्निर्ग
 पिच्छिरयते ॥ वामांगीभ्यः रगगतिनाय वचनाया निर्नसंगतायाः प्रारंभेतांडवस्पत्रि
 पुरविजयिनः प्राप्तस्त्वोद्यमायाः सधः स्विघ्रत्कपोत्तंचलदलकलसद्गुलमासुक्तवे
 शप्रो हेलनक्षिमा लंक्षयपतुदुरितासंगमंगनवान्माः १ तर्कीनोजाकृन्नासो निरु
 लमकविता केरवेंदुप्रकाशाः सांख्या संख्यात संख्याः कला नुगनुमतं प्राजलो दोध
 नजः २ वेतंताभीतवाचः फलिनलितिवदः कर्मकांडप्रवाणाः शिष्यायेषामनेके
 ययमेहमनसातान्गुरुनानामामः ३ अथ षण्णवतीप्रादुर्निर्गयोयं विधायते गो
 विंदस्वरितनयविचनदेनकोविता ३ लेहिकासुष्मिभ्रमयः प्राप्तयेतुसहापुमान्
 कुर्यात्षण्णवतीप्रादुर्निर्गत्वा चरमुर्महर्षयः ४ तत्रतानिकानीत्यपेक्षायां तावत्सं
 ग्रह्यते अमायुगमनुक्रांतिधृतिपातमहालययाः भान्यष्टसंचरवेद्यः षण्णवत्स
 वामोर्हिना इति अस्मार्थः अमाः प्रतिमासं सखाः हसपक्षं सतिथ्योदाहरा १२

युगादय उक्ताश्चतस्रो रत्नावल्यां ॥ माघे पंचदशी कृष्णान न स्पेचत्रयोदशी तृतीयाया धवे
 शुक्लान वम्पज्जे युगादय इति ४ ह्यपारस्पकलेस्त्रेता कृतयाः क्रमतः स्मृताः कृत
 त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुष्टयं ४ मूनवश्चतुर्दश १४ सायं चतुर्वा मनुस्तावन्मनुः ॥
 स्वारोचिषस्तथा उत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्च ह्युषस्तथा वैवस्वतश्च कौरव्ये सांप्रता
 मनुकृते सावर्णिस्तु मनुस्तावत् नौत्योरौत्पस्तथैव च तथैव सूर्यसावर्णित्र
 त्रसावर्णिरेव च तथा चरुसावर्णिमकत्सावर्णिरेव च चतुर्दशैते मनवः कथिताः प्र
 वेस्वरिभिरिति मन्वाद्यः प्रोक्ता हेमाद्रौ तिथ्यग्नीनतिथिस्थित्या शीलसेभोनलोय
 हाः तिथ्यक्तेन शिवोभोपातिथीमन्वाद्यो मधोरिति मधोरिति चैत्रमारम्भक्रमो ज्ञे
 यः चैत्रे तिथिः पौर्णिमा १५ अग्निस्तृतीया नुक्ता ३ इति द्वे २ वैशाखे तु मन्वा
 दिनी स्ति ॥ ज्येष्ठे पौर्णिमा १५ इत्येका १ आषाढे पौर्णिमा १५ शुक्ला द्वाविंश १०
 इति द्वे २ श्रावणे कृष्णा द्वाविंश ८ इत्येका १ भाद्रपदे शुक्ला तृतीया ३ इत्येका १ आ

ष. प्रा.

२

शिवेशु ज्ञानवर्मा २ इत्येका १ कार्तिके पोर्णमासी १५ शुक्ला द्वादशी च १२ इति द्वे २ मार्गशि
र्षे तु मन्वादिनां स्ति पौषे सिते काह्ना ११ इत्येका १ माघेशु कृत्तसममी ७ इत्येका १ फाल्गुने ॥
अमावास्या ३० पौर्णमासी चेति द्वे २ एताः क्रमान्मन्वाद्यश्चतुर्दश १४ क्रान्तयो मेषादयः
संक्रान्तयः सूर्यस्य द्वादशाप्रसिद्धाः १२ विष्णुं भादिममदशमः नतु योगविशेषः तस्य काह
चित्कत्वेनोक्तसंख्या पूरणनर्हतात् महाजयाः षोडशा १६ तेनैव पदं कल्पयन्ते ॥ षोडश
पञ्चासह ॥ प्राप्तिनसिते च तिपद्यसह तिथिद्वयाभावणे नैत्युक्तं विधात्रयं हेमाद्रौ ॥ आन्व
ष्टयं अष्टकोत्तरदिनश्चाह १ चकारात् सर्वेषुः श्राद्धं २ पञ्चकाश्राद्धं च २ इति त्रयं ३ त
त्राष्टकमुक्ता भगवताऽमलायनेन हेमन्तत्रिंशद्विंशत्युत्तराणीमपरपक्षाणामष्टमी च
ष्टका इति तत्पूर्वेषुः श्राद्धं तदुत्तरे ३ द्विः आन्वष्टयं च ॥ इति षण्णवती श्राद्धानीत्यर्थः
यत्तु ॥ वैधतयोद्वादशा १२ अतीपाताद्वादशा १२ महाजयाः पञ्चदश १५ आन्वष्टयाद्वा
निपञ्चदशौ १५ ते वै षण्णवती श्राद्धानीतिके चिच्छाचरव्युः तदश्रद्धेयं त्रयोदशवैधति
अतीपातात्मकं त्वं नियतं चांशदे इति स्फुरविरोधात् नाक्षत्रस्य द्वादशात्मकत्वेऽपि दृष्टं

२

संक्रमणद्वा नां न्यूनत्वेन प्रकृतानुपयोगात् ॥ आदौ मध्येऽवसाने तु यत्र कर्मो वजेश्वरि
सपक्षः सकलः पूज्यः श्राद्धषोडशाकं प्रतीतिकाणां जीनाये ॥ कन्यागतसंवित्तिरियाम्परा
नितुषोडशा ॥ क्रतुनिस्तानितुष्या निसंपूर्णविरदन्ति लेरिति श्लोकगोतमीये ॥ ननस्पस्या
सिते पक्षे तिथिषोडशकंचयत् ॥ कन्यागतश्चेत्सर्वः स्यात्सफलः पितृकर्मणि तिबोधाय
नीये चेत्पादिवरु धर्मसंग्रहाकोषेषु श्राद्धषोडशात्तोत्मास्वग्रंथनिर्णीतविशेषात् महा
जयानां पञ्चदशालानुपपत्तेश्च ॥ एतेन ॥ रास्त्रिणतुहता ये वै ते न्यस्तत्र प्रहायत इति त
रदेवतावाधेन रास्त्रहृतदेवतात्वविधानात् ॥ तदनावे लुप्यते ॥ कासीजिनीयादिवचो
सितुशस्त्रादिमृतपितृकाधिकारिकश्राद्धेष्वेषोडशात्त्वसंख्यामयकृपायर्थं ति ॥ अ
तो देवताभावो न चतुर्दशश्राद्धं लुप्यत इति न्योक्तं वचनमपास्तं ॥ दिनानि द्वादश
चचेत्पादानी वै श्रानराधिकरणमायेना क्युत्तमानुवादकत्वेनोपपत्तेः ॥ पक्षांतरं
नेति माधवीये स्पष्टं ॥ तत्र पक्षांतरं काम्य इत्यमं ॥ तथापि प्रकृतसंख्या पूरकत्वं षोडश
त्वं विनाऽनुपपन्नमेव ॥ ननस्प्यापरपक्षे तु श्राद्धकार्ये हिते दिने नैव नक्षत्रादिचर्जस्या

प. श्रा.
३

नैववज्ज्योचतुर्दशातिवचनानुरोधात्प्रतिपत्त्यतिषेकां वजीयित्वाचतुर्दशामितिप.
युहासनास्त्रमपिपक्षांतरेष्वेववतिष्ठतीतिनिर्णयामताहैस्पष्टं॥अशस्त्रमतपितका
धिकारिविषयत्वव्यवस्थापनंतुनयुक्तीसहं।त्रास्त्रेणतुहतायेवैतेन्यस्तत्रप्रदीयतइ
त्यस्यत्रास्त्रमतयित्वादिदेवताकश्राव्यस्वकर्मतिरस्येवत्तादृश।धिकारितेप्रतिविधा
नोपपत्तेः।नचास्ममहालयंगतैतच्छास्त्रदिनांतरेपुनर्महालयकर्मव्यतायाःसर्व
ग्रंथसंमतत्वात्॥यार्धेणधर्मकपित्रादिदेवताकमहालयविरुद्धैकोद्विष्टधर्मधर्मोक्तिं
गितत्वात्तेमलंभसत्त्वानुप्रसत्त्वत्ता॥आन्वष्टकादीनांपंचदशत्वात्किरपिकुलपि
तेव॥हेमंतत्रिभिरयो रित्पाश्वलायनसूत्रेणदाह्यास्वयमेवोपपादितत्वात्
भाद्रपदापरपक्षगतानानमुरव्याहकात्वं॥एस्पस्वयमेवोपपादितत्वात्॥एतेनमा
घ्यावर्षप्रौष्ठपुधाअपरपक्षेलाश्वलायनाक्तकाष्टकाधमीतिदिशोक्तेः॥कर्मने
स्पस्वयमेवत्तात्।माघ्यावर्षारम्भेआहस्वतंत्रमितिहस्ततीयव्यारव्यानेत्वसंभव
एव॥तस्मादस्मदुक्तव्याख्यैवज्यायसीति॥अथैषांकात्मा॥दर्शिमहालयपाहकान्व

३

क्षुष्टकापूर्वेषुःश्राद्धान्तपराङ्गे॥तत्राष्टकाश्राद्धेअहम्माअपराएहगमितनिय
मः।तदनुरोधेनपूर्वैस्तिरयोर्दिनयोःपूर्वेषुरान्वष्टम॥युगमन्वाहयःशुक्लपक्षगाः
पूर्वाणे॥हस्पपक्षगाअपराङ्गेसंक्रांतयःसंक्रांतिनिर्णयोक्तपक्षकालगाः॥वैधवि
यतिपातौकुतुपव्यापिनो॥दिनद्वयेसत्वेअसत्वेचपरदिनगो॥मलमासेऽप्यभायुग
मनुवैधतिव्यतापातश्राद्धानिकायाणि॥संक्रांतिश्राद्धंअधिकशासेननवत्पेवतस्य
संक्रांतत्वेनैवसंनवात्॥महालयपाहकादीन्यपिनकार्याणीति॥अथैषांपिंडदान
निर्णयः॥तत्रयुगादिमन्वाहिसंक्रांतिवृत्तीपातवैधतश्राद्धानिपिंडरहितानि॥अ
मामहालयपाहकादीनिसपिंडानि॥तत्रविशेषः॥विवाहाद्यनंतरममावास्याश्राद्ध
महमीश्राद्धंचपिंडरहितमेव॥तत्रापिमहालयान्वष्टकापूर्वेषुरादिश्राद्धानि
तुसपिंडान्येव॥तत्रापिविशेषांतरं।गुर्विणीपतिकर्तृकमासिकाद्विकमहालयया
दिश्राद्धमपिंडकं।मुंडनेपिंडहानुंचप्रेलकमणिसर्वत्रा॥नजीवत्पितृकः।कुर्वीष्ट
विणीपतिरेवचेतिहोक्तेरितिनिर्णयसिंधुल्लितरत्नावलीकारादयः॥द्विषे

एमयस्वसंविजमानश्रीभगवद्भास्करेश्चादिधत्तायमयस्वेतौ हित्रकर्तृक
 मालामहभास्करलेऽस्पृहावचसो निर्मलतामेवाहनालकंदः वस्तुतोऽस्पृ
 हावचसः समलत्वेऽपुसर्गपिवास्यायवस्यया गयो यां गंगयो श्रवैवमत्ता हे
 चमहाजयेऽ। निविहमपिकर्तव्यं पिंडदानं तिलापण मितिपरशुरामप्रतापी यमसु
 क्तेः। अथमेनवमैमासिपस्त्रागर्जिणानवेत। पितृश्राद्धं कर्तव्यं पिंडदानं यथा
 विधातिहाशवत्यांस्मृत्यंतरोक्तेऽस्स पिंडकमेव॥ अत्रमहालयप्रकरणे पिंडदान
 विधौ त्यागसाम्यान्नासिकादिकग्रहणं॥ अत्रानुत्तमपिकर्तव्यं युतश्राद्धं सपिंडा
 करणमित्यन्वर्थसंज्ञाबलात्कथमपि सपिंडकमेव सिध्यति॥ तद्भूतोयः कश्चनापि
 विशेषः सत्तुयेश्राद्धविधौ प्रकरणेव स्मृते॥ केचित्तु॥ अंतर्वत्पुत्रकृत्वा यो न्यायसाम्य
 मुररीकुर्वति॥ तदनेनसिकं॥ केवलपुत्रस्त्रीकर्तृकश्राद्धे तत्सत्त्वं गर्जिणास्ति
 कादिश्वकुमारीवाऽथरोगिणी॥ यदाऽशुचातदाऽन्येन कारयेत्प्रयत्नास्वयमिति॥
 श्राद्धतदनकर्तव्यं कर्तव्यं पंचमेऽहनि॥ मर्त्युः श्राद्धं पंचमेदिन्युपैवापरिजस्व

लेतिचेत्याद्यनेककरणकरणेचरविशेषावगममात्र॥ तत्रात्रैतद्विशेषनिरूपणमु
 पयुज्यतेऽतोऽयतएवतत्संपत्पतरत्वास्तौविग्रहः प्रस्तुतमनुसंधेयं॥ अथैवतानि
 लय॥ अथान्वष्ट्रं पितृमातृसपत्नीकं मातामहवर्गकं न वैवत्स्यमहालयं तु सपत्नी
 काः पितरोमातामहाश्वेतिद्विपाद्वीणं पितरोमातृः सपत्नीकमातामहाश्वेतिविपाद्वी
 णं वा॥ सतिविनवेमातामहाश्वेतिद्विपाद्वीणमपिपृथुयति॥ इतिचतुःपाद्वीणं वा विपाद्वी
 णं वा स्त्रीपुत्रपितृव्याहिरुरुमित्रपर्यंतं सकलैकोद्दिष्टैवतसहितमेकपाकेऽनकुर्यात्
 शेषाणितुसपत्नीकं पितृमातामहवर्गद्वयात्मकमितिषड्वैवतानिति॥ स्त्रीपुत्रपि
 तृव्याहिरुमित्रपर्यंतं सकलैकोद्दिष्टैवतसहितमेकपाकेऽनकुर्यात्
 तव्याहिरुमित्रपर्यंतं सकलैकोद्दिष्टैवतसहितमेकपाकेऽनकुर्यात्
 यां व्याहिरुमित्रपर्यंतं सकलैकोद्दिष्टैवतसहितमेकपाकेऽनकुर्यात्
 दाश्राद्धेवत्यंतार्थं श्रौतमयासुचतिनिगमवाक्यंचसतिविनवेदश्राद्धिद्विपाद्वीणकत्व
 व्यावर्तकं॥ अतएवोक्तं॥ शौर्यवाट्पौरुषं विदुरिति॥ अथपिपाद्यापगुरुः श्वपितृव्या
 चार्यमातुलास्तुपक्रम॥ सखिस्वदशिष्याद्यास्तार्थैवेवमहालये॥ एकोद्दिष्टविधा

नेन प्रजनाऽप्याऽथ यत्नतरता हि हेमाश्रयपुस्तकेन वेद्यार्थापत्तेः अतएव निर्णयाम
 तेमहालयार्थे एष कसंख्यानतर्जित्यादिनाया वृत्तादेवता निर्णयः । तत्रैव स्मिन्नेव का
 ले एकेनैव पाकेनैका एव कक्षाश्चाद्यादीनामेकोद्विष्ट विधानेन आद्या निकुर्पादित्वात्का
 चार्थे गुरुशिष्येभ्य एव चेत्पाद्ये कस्मिन् आसने सर्वानाचार्यादीन् प्रपूजयेदित्युक्तं
 एकस्मिन् आसने इत्युक्तं विषयं ज्ञात्वा एषा च विषयं तेन तत्रैव निर्णयः ॥ तस्मा
 त्पार्वणे कोद्विष्टदेवतासंख्यानं कामहालय इति सिद्धं ॥ अथैतेषु विश्वे देवाः तेन
 मदनपाशजिते लोकसंग्रह उक्ताः । कलुर्दत्तवसुः सत्यः कालः कामस्तथैव च ॥
 रिलोचनश्चैव तथा चैव पुरुरवाः ॥ आदिविश्वेशै तेषु विश्वे देवाः प्रकीर्तिता इति
 तत्राह का संहिता कृष्णश्राद्धेषु कालकामाविति विश्वे देवाः ॥ सपिंडाकरणश्राद्धे
 पिकालकामावेव ॥ पूर्वेषु श्राद्धान्तरकाश्राद्धमावास्याश्राद्धमुत्सवस्य गादिश्राद्ध
 मन्वादिश्राद्धसंक्रांतिश्राद्धवैधतिश्राद्धव्यातीपातश्राद्धमहालयश्राद्धेषु संघेयपितु
 पुरुरवाईवाविति विश्वे देवाः ॥ वार्षिकश्राद्धमासिकश्राद्धेषु पुरुरवाईवावेव सर्व

संक्रांतिनिमित्तश्राद्धेषु सामागतः पुरुरवाईवाविति विश्वे देवाः कथितास्तथाप्यप
 राहुः पितृणामिति श्रुत्वा तन्माय साम्पेन कन्यासंक्रमणस्य पैतृकपर्वप्रधानस्त्वेन
 पत्न्यादिशेषप्रसक्तेस्तस्मिन् कन्यासंक्रमणनिमित्ते श्राद्धे धरिलोचनाविति विश्वे दे
 वाः यन्तुः महालयश्राद्धे धरिलोचनाविति विश्वे देवा इति केचिच्च रमुः ॥ तच्चैत
 न्मपि कन्यागते सूर्ये काम्पे तु धरिलोचनावित्पत्रराहुपरागे स्नायादित्यादिवत्क
 न्यागते सूर्या इति सप्तम्यर्थस्य निमित्तरूपत्वेन निमित्तांतरप्रतिने निमित्तकस्योचि
 त्वात् ॥ तस्मात्कन्यासंक्रमणनिमित्तश्राद्धे धरिलोचने ॥ नमहालयश्राद्ध इत्य
 विरुद्धधर्मागमविष्कर्षः ॥ यज्ञे तदुक्तं ॥ सत्यवत्सवदाविति । धर्मागमनि
 र्द्धवर्षः ॥ इत्यत्र मिमांसिते ॥ को धर्म इति । विहितकर्मजन्यस्तत्र धर्मविधिः सान्त्तान्मा
 नः । सचविधिः क्वचिदपूर्वः ॥ यथोद्दिष्टयजेतेत्याहो ॥ अत्यंताश्रितविषयत्वात् ॥ क
 चिन्नियमविधिः । ब्रीहानवहंतीत्याहो ॥ दृष्टादृष्टफलकत्वात् ॥ कचित्परिसंख्यावि
 धिः ॥ पंचपंचनखाश्चरसाहो पंचेतरनिषेधविधायकत्वात् ॥ तत्रापूर्वविधौ

प. श्रा.
६

विधायेवतात्पर्यं। नियमविधौ तु विधिनियेधयोः॥ परिसंख्यायां निषेधमात्रे। अपूर्ववि
धिना हि प्रमाणान्तराः प्राप्तकर्मविधियते। नियमविधिना तु पक्षे प्राप्तं नियम्यते। यथा
ब्रीहौ न वहंतीत्यत्र। अत्र हि वैतुष्यसाधनत्वेन यस्तनरवनिर्कृतनादिक्रियते तदा
वद्यातो न प्राप्तः॥ यस्तु स एव क्रियते तदा प्राप्तः॥ तत्र प्राप्तपक्षे विधिर्जन्य एव॥
अप्राप्तपक्षे पिनेष्टसाधनता बोधनाय विधिः॥ तस्याः प्रामाण्यं तरसिद्धत्वात्
किंतु नियमनाय। नियमनतु देधा॥ अस्य स्थाकरणेन॥ अस्यावश्यकरणेन॥
यथा नरवनिर्कृतनकरणे दोषस्तथाऽवद्यातकुरलेपि दोषस्या जागरूकत्वात्॥ सां
गिकर्मणोऽनिष्पत्तेः। तस्मात्संज्ञायाः प्राप्ताः पक्षविधिः। पाक्षिकप्राप्त्या नियमः॥ ए
कस्यानेकत्र प्राप्तस्यानतो निवृत्त्यर्थमेकत्र परनवचने परिसंख्या॥ यथा पंच
पंचनखा नृणां हस्त्या इत्यत्र॥ अत्र हि नृणां हस्त्याणां तः श्लाघादिषु श्लाघादिषु च प्रा
प्तेः श्लाघादिषु निवृत्त्यर्थवचनं॥ न तु नृणां हि नृणां हस्त्याणां मित्यात्पर्यं॥ तस्य वेधत्वा
पतेः॥ ननु नृणां हस्त्याणां सपक्षे प्राप्तिविषयस्य नियमविधिरेव किं न भवतीत्या

हेयं॥ युगापदेव श्लाघादेः। श्लाघेश्च नो जनसंज्ञवेनेतानुष्ठानसमयेऽपराप्राप्तेरसंभ
वात्। तथा विप्राप्तिरसंभवेन पाक्षिकप्राप्तेरभावात्॥ तदुक्तं। विधिरसंतमप्राप्ते
नियमः। पाक्षिके सति॥ तत्र चान्यत्र च प्राप्तौ परिसंख्येति कथ्यते इति॥ तत्र दोष
त्रयवती परिसंख्या। विध्यंतरसंज्ञवे॥ न स्वाकारार्हा॥ पंचपंचनखा नृणां हस्त्या इ
त्यत्र हि पंचेतरपंचनखा अत्र हस्त्या इत्यर्थः प्राप्यते॥ तत्र च स्वाधीनानमेवो दोषः
परार्थपरिकल्पनं परः। प्राप्तस्य स्वादिनृणां हस्त्याणां सपक्षे वाधस्तृतीयः ३ निषेधविधि
स्तृतीय इत्यनेन। एतत्स्वकारात्किंच एव चायमपि प्रकारः। तथा हि। क्वचिन्नित्येवि
धिः॥ यथा हृद्या हृदरुः। अस्वं पितृन्मः। प्र। तिमावहन्ति त्वाहविकरणेषु त्वायश्कृते।
क्वचिन्नैमित्तिको विधिः॥ यथा गरुडगृहदेष्टुं कुयति सवर्णनाशे तच्छृंगं तिकुयति
त्याहो निमित्तसंयोगश्कृतेः॥ क्वापि प्रायश्चित्तविधिः॥ यथा ब्रह्मचार्यवैकौशिकी
नेत्रमंतगं नमालयेतेत्याहो॥ दोषसंयोगे विधानात्॥ क्वचित्काम्यः। स्वर्गकामेय

जेतेत्याहो ॥ विधुदेशे फलश्रुते ॥ क्वचिदर्थचरित्कं फलं यथाश्रुतिसन्नाहो ॥ क्वचित्कर्म
 फलं ॥ यथा विश्वजिह्वाहो ॥ विधिरपि क्वचित्कल्पः यथाऽश्वमेधाहो ॥ पुनरपि विधि
 श्रुतुर्ध ॥ तत्र कर्मस्वरूपमात्रबोधको विधिरुत्पत्तिविधिः ॥ यथाऽग्निहोत्रे जुहोती
 त्यादिः ॥ अंगं निसंबंधबोधको विधिर्नियोगविधिः ॥ यथाऽध्वाजुहोतीत्यादिः ॥ अंगस्य
 रक्षः प्रधानस्य च संबंधबोधनात् ॥ सांगो प्रधाने कर्मण्यनुष्ठानबोधवः ॥ प्रयोगवि
 धिः ॥ यथा प्रयाजादेः ॥ क्वचित्प्रधानविधिः ॥ फलकामनादिरूपाधिकारबोधकोऽ
 धिकारविधिः ॥ स एव क्वचिदंगविधिः ॥ यथा प्रयाजादेः ॥ क्वचित्प्रधानविधिः ॥ यथा
 र्णादेः ॥ स एव क्वचिद्वर्तकः ॥ यथाऽपावास्यायामपरा ज्योतिः पितृयज्ञेन चरंतीति ॥
 क्वचिन्निवर्तकः ॥ यथा मावास्यायां नाधीयीतेत्यादिः ॥ स एव क्वचिद्रूपविधिः ॥ क्वचि
 कर्मनामधेयता ॥ तथाहि ॥ चमसेनापः प्राण्ये हो हो रुनेन पशुकामस्येति ॥ नित्यो
 ईश्वोर मासयोरपांशुण्यने विधाय चमसेनगुणफलाय गो हो रुने विधीयते चमसे
 नापः ॥ प्राण्ये हो हो रुनेन पशुकामस्येति ॥ यथावानित्याग्निहोत्रे फलसंबंधाय दधिसं

बंधः ॥ दधेर्द्रव्यकामस्येति ॥ कर्मनामधेयतात्तुद्रिहाय जेतेत्याहो ॥ तत्रोद्रिहाय जेत
 पशुकामस्येति विषयः ॥ सगुणविधिः ॥ कर्मनामधेयवेति विषयः ॥ अत्र ध्वाजुहोतीति
 वद्रूपविधिः ॥ नचोद्रिह्यो प्रसिद्धतिदधिवेषमरुदे रजावेऽपिरवनित्रे उद्रिह्येनेम
 गिरनेनेतियोगसत्वात् ॥ चमसेनापः प्राण्येदिति विहितं प्रकृतमाश्रित्य गो हो रुनेन पशुकाम
 मस्येति पशोर्गुणफलत्ववत् ॥ ज्योतिषोमेन यजेतेति विहितं प्रकृतमाश्रित्य प्रकृतं पि
 गुणफलेत्वस्य पशोर्संज्ञात् ॥ तस्माद्रूपविधिरिति पर्यः पक्षः ॥ उद्रिहाय जेतिसामाना
 नाधिकरणानुरोधेन कर्मनामधेय ॥ तैव ॥ नचरवनितायागे ॥ नेतिसामानाधिकरण्यं
 गुणविधित्वेषु पपवते ॥ भवत्यलक्षणापत्तेः ॥ दध्वाजुहोतीत्याहो न कर्मनामधेयता ॥
 तदर्थस्य प्रतिप्रसिद्धत्वात् ॥ सोमेन यजेतेत्याहो व पितृया सामानाधिकरण्यं च ॥ तत्रापि
 पापकृतेषु उद्रिह्यते पशुकामनेनेतियोगः कर्मणाति सिद्धांतः ॥ वेदस्य सामानाधिकरण्यं देव
 धर्मे प्रामाण्यमुक्तं ॥ साक्षात्तं न मूलभूतप्रमाणं तदनेनैव ॥ स्मृतेस्तन्मूलकतया
 प्रामाण्यं ॥ आचारस्य तु स्मृतिरूपमलो ॥ न्यायकत्वे सति श्रुत्यन्यायकतया ॥ अ

८

तावानंतरितं प्राप्तायं सुखे ॥ एकान्तरितं स्मृते स्मृते ॥ अंतरितमात्रं स्वस्य ॥ इ
ति वक्तुं सिद्धं ॥ अतिस्मृतिर्विरोधो न स्मृतिः प्राप्तायं ॥ परार्थो ह्यसर्वविषयित्व
येत्यादि ॥ अंतरितं स्मृते द्वौ द्वौ वेदित्वा हि प्रत्यक्षवेद विरोधात् ॥ न च स्मृते स्मृते स्मृति
ज्ञानं विवक्षितं ॥ तस्याः स्पर्शकनाप्यनिर्गते शतत्वादिना ग्रहणे कर्मणो निर्गतापत्तेः
किंतु संबंधतया ह्येतत् ॥ तस्याः स्पर्शकत्वे तत्पर्यस्य बाधो संबंधश्च संयुक्त सं
योगोऽपि संभवतीति कथमत्र अतिस्मृतिर्विरोध इति वाच्यं ॥ साक्षात् संबंधस्योत्प
त्तिकत्वात् तद्बाध एव परंपरा संबंधस्वीकारात् ॥ अपिच ॥ स्मृते स्मृते संबंधकत्वे
सर्थाः ॥ न च संयुक्तसंयोगः सर्वान्तेन तत्कृतिसाध्यः ॥ धर्मिणो विप्रयोगात् ॥ न च स्मृ
तिः समूहेन अतिमनुयास्यति ॥ तथा च कथं तया बाध इति वाच्यं ॥ प्रत्यक्षवेद
विरोधेन तस्या अननुमापकत्वात् अतिप्रसंगात् ॥ स्मृतित्वमात्रस्यातद्विगतत्वात् ॥
किंचिदर्थं स्मृत्वा प्राप्तवाक्यस्य स्मृतित्वात् ॥ अतएव संभवन्मूलगतस्य स्मृतिर्न
वे स्मृताय लोभयत्यादिमत्वात् तदलो न मर्याऽप्रमाणमेव ॥ मायमत्वात् तन्मूलक

८

त्वेनैव प्रमाणं ॥ एवं प्रमाणं तस्मिन् ॥ पि ॥ ननु यदि अस्या स्मृते बाधस्तदा क्रतुम
ध्ये अधोवातादि निमित्ते सति नैमित्तिकमात्रमनस्मृत्वा बोध्यते सान्ध प्रमाणं
स्यात् ॥ वेदकत्वादे हि करोतीति अतिविरोधात् ॥ हर्नमयं समाजिनसाधनं वेदवेदि
राहवनीयगर्हपत्यमध्यवर्तिनी चतुरंगुलरवाताभूमिः ॥ नवानयोर्मध्यक्षुते नैरंतर्प्य
मुपपद्यते ॥ तथा च अतिः बाध्यस्यानयोर्नैरंतर्प्यस्य विरोधेन स्मृतित्वोध्यमात्रमन
नाचरणाय मिति चेन्न ॥ धर्मलधर्मिणमबाधात् उपजीव्यत्वात् ॥ आनंतर्प्यस्य
धर्मत्वाच्च मनस्य धर्मित्वात् ॥ यद्यप्यानंतर्प्यनाचमनधर्मः किंतु वेदादेस्तथा
प्युपजीव्यजातीयतया च मनस्याप्रावाज्यमंतव्यं ॥ शिष्टाचारोपिवेदमूलः प्र
माणंधर्मः ॥ तथा च याज्ञवल्क्यः ॥ अतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्म
नः ॥ सम्यक्संकल्पजः कामो धर्ममूलमिदं स्मृतमिति ॥ अतिवेदः ॥ स्मृतिध
र्मशिखं ॥ तथा च मनुः ॥ अतिस्मृते वेदविज्ञेयो धर्मशास्त्रे तु वेदस्मृतिरिति ॥ सदाचा
रः ॥ सतां शिष्टानामाचारोऽनुष्ठानं ॥ स्वस्य चात्मनः प्रियं वै कल्पिके विषये ॥ यथाग

नष्टिमेऽहमेवावदत्ता हायात्मेष्टेवतियामिका । सम्पकसंकल्प्या । ज्ञातः शास्त्रा
विरुद्धः कामः । यथा मया भोजनव्यतिरेकेणोदकं पातयामिति ॥ एते धर्मस्य मर्त्यमा
लं ॥ एतेषां विरोधे पूर्ववती मस्त्य । मातुलकस्या विवाहाचारश्च न शिष्टाचारः । मातुल
स्य सुताम् दा मातुलं त्रान्तयेवच । समानभूयसं चैव गत्या चोदायलं च रेदि निस्यति वि
रोधात् ॥ तथा । यस्मिन् देशे य आचारः पातं य व्यक्रमी गतः । श्रुतिस्मृत्यविरोधेन
सप्तचारः । सप्तचतस्रति विहितकरणं च धर्मजनकं । तथा च ॥ संध्यामुपसंतयेतु निग
तं शंसि सुव्रताः । विद्वत्पापास्ते याति ब्रह्मलोकमनामय ॥ धर्मराजोऽपि ॥ कृपा राम
प्रकार । च तथा ब्रह्मवरोपक ॥ कम्पाप्रदः सेतुकार । स्वर्गमाप्नोत्यसंशयं । नैदियुरा
ले । पोवापीमथवा कूपं देशे तोय विवर्जिते ॥ रथानयेत्सनरो याति विंशो विंशे शतं स
मा ॥ देवैरेकत्वमनुलं तस्माद्बुद्धिर्जितेतथा ॥ स्कंदपुराणे ॥ अपवर्गपोनरः कुर्यात्स्वर्गं पूर्णं
सुशोभनं ॥ प्रदद्याद्ब्रह्मलोकं न्यः पञ्च पितृणां यथा विधि ॥ अष्टाभिः सुविचित्राभिः प
ताका चिरलंकृतं पितृस्मरणं यते पश्चान्न हत्यासनरोत्तम इति । विहितशेषाकरणे नि

हिततरणे च पातकं ॥ यथा ह याज्ञवल्क्यः ॥ विहितस्माननुष्ठानानि हितस्मत्स्वसेवनात्
अनियतानि हि यागानरः पतनमर्थतीति मनुः । शरीरजैः कर्मदोषेयातिस्त्रावरतां न
रु ॥ पञ्चचिकैः पश्चिमगतामानसैरंस्मृतातितामिति ॥ ननु विहितवृत्तिरेव धर्मजन
कानतु विहितमिति चेद्दिह पितृलम्प्या यतया सुवर्णदानं यमानसवर्णन्यायात् ॥
तत्रा विद्वानमेव हेतु रिति चेद्दि निस्यका जावात् सुवर्णस्य हेतुत्वे दयमाना इपि स्या
दिति चेद्दानस्य संस्कारित्वात् ॥ अन्यथा विधिभङ्गात्मनाप्यजनकतया कृतेरेव धर्मा
दिजनत्वं स्यान्नात्मतन ॥ तस्मात्संस्कारिविलेवेन फलानुत्पादने कारणता परस्मि
योति प्रस्तुतप्रधानेकश्रद्धासंपाते । तन्निर्णयः । तत्रा मायुगमनुसंक्रांतिये धृति
व्रतीपाता हं हकानं तंत्रत्वं ॥ समानांगप्रधानत्वात् ॥ अमामन्यादिसंक्रांतिश्राद्धा
नितंत्रेण करिष्य इति संकल्प्येति हेमाद्रिः ॥ युगादिमन्वादिना दशस्य प्रसंगसिद्धिः
युगादि श्राद्धं करिष्य इति कालादर्शकत्वं ॥ महातंत्रवता दर्शनात्पतंत्रवतां युगम
न्यादिसंक्रांत्यादानां प्रसंगसिद्धिः ॥ दशश्राद्धं करिष्य इति महालयतंत्रवदेव कीर्त्त

नमिति नव्याः ॥ तत्रापि विवाहाद्यनंतरं दर्शश्चाद्यस्यापि उल्लेखं तत्रमेव समतंत्रत्वात् । मरु
जयान्वष्टकापोर्नपूर्वाह्ने दर्शो हि निस्तंत्रप्रसंगो वा । पूर्वाह्णस्य पत्नीकाः पितरो देव
ताश्चन येस्तु मातृवर्गाः पृथगिति देवता नैव । महालयस्य सपत्नीकपितरगविवेक
त्वे तु महालयेनेतरेषां च दर्शादीनां प्रसंग एव ॥ देवतैश्चान्महातंत्रत्वाच्च । अधिकं त्रवि
ष्टं ननु तद्वा निरिति न्यायेन देवताधिक्येपि विशेषात्तायाच्च ॥ तादृशमहालयपूजार्थं श्रु
तयोस्तंत्रत्वं । नवदेवतात्मकमहालयान्वष्टकापोरपि तंत्रं ॥ पूर्वोक्ता पराक्रांतिका
वने हेतुतंत्रप्रसंगेन स्तः ॥ यथा पूर्वाह्णानां संक्रांतानां शुक्लपक्षमनुषु पुगादीनां
शशिकेन ॥ यथा वा । शुक्लपक्षमनुषु पुगादीनां पौर्वाह्निकसंक्रांत्या लक्ष्मीशगानां
तु नवतंत्रप्रसंगो वा ॥ एवं वै धृतिव्यतिपातयोर्माध्याह्निकसंक्रांतेश्च न दर्शो ।
एवमन्यत्राप्यसं ॥ इति श्राद्धसंपाते तन्निर्णयः ॥ अथ तत्पर्यण निर्णयः ॥ तत्रामेयु
गमनु संक्रांतिर्धृतिपातेषु श्राद्धात्पूर्वं तत्पर्यणं कार्यं ॥ पूर्वधुरन्वेष्टकासु महाल
यश्राद्धेषु च प्रतिदिनं प्रयोगं ते वा ॥ अष्टकाविकृतिमध्यावर्षं श्राद्धेष्वेव ॥ यत्तु

सप्तमान्यष्टके दर्शविकृतित्वात् पूर्वतत्पर्यणं कार्यं ॥ तद्विहितत्वात् नंगाकारेण ते तत्पर्यण
ननु हानमिति चेत् । तत्राऽन्यष्टकाः स्यत एव हि तिनियमान्तरमन्वेन तत्पर्यणं चिन्त
तः । अत्राहो स्तित्वद्वयचबसलिंगसमवायन्यायेनाष्टकाद्वित्रितयपरत्वेनांतर एव
तत्पर्यणस्य विहितत्वात् ॥ ययोगरत्नादिसंवाहसि ॥ असहस्रान्महालये तदसर्वपक्षे
ते । सहस्रान्महालये परधरिति । संपाते तु यादृशश्राद्धानां तंत्रप्रसंगो वा निर्णीतस्तेषां त
त्पर्यणः पितृवैव तंत्रप्रसंगो ॥ श्राद्धावन्तो तत्पर्यणस्याप्यावृत्तिरुक्तप्रकारेणादावते वा
यत्र महालयदर्शो हि श्राद्धतंत्रानुष्ठानं ॥ तत्र पूर्वदर्शो हि तत्पर्यणं कृत्वा श्राद्धं ते महाल
यतत्पर्यणं ॥ यत्र श्राद्धात्पूर्वं दर्शो ही तत्पर्यणमिति हि तंत्रवृत्तयज्ञागतत्पर्यणमनंतरं पृथ
कार्यं निसतत्पर्यणेन प्रसंगस्तंत्रं वा ॥ यत्तु । दर्शश्राद्धात्पूर्वं कालत्येनित्यतत्पर्यणस्य
प्रयोगात् । यातित्वात् समानतंत्रतामाचक्षते ॥ अन्ये तु ॥ सद्यस्कालत्येऽपि प्रयोगवति
र्न तस्यापि तंत्रत्वं ॥ अन्यंगैरन्यंगानां प्रतिप्रसंगसिद्धेः । पशुपुरोडाशावावभृप
श्चात् ॥ पूर्वतिजोदकं कृत्वा आमश्राद्धं तु कारयेदित्यत्र त्वाप्रत्ययेन प्रयोग

बुद्धिर्नतमंगलनुष्ठानस्मारनलीयात्। तृहस्पतिसंवाहात्तदनुपगमाच्चैदेमविप्र
 योगबुद्धिर्नतमेवांगपर्यकार्यं॥ अतः प्रसंगानुष्ठानमविरुद्धमित्याहुः। तदुक्तं य
 मष्यसत्॥ नित्यं मातृपितृवर्गभोक्षितं यो देवतात्वं दृष्टादौ स पत्नी कपित्ववर्गं स्पेति
 देवतात्वेदात्॥ अतएव हारिका बिक्रयोरीदकदेवतानेमादायेव॥ संपाते देवताने
 हाच्छास्त्रपुण्यसमाचरेदित्युक्तं॥ यत्र प्रत्यादिकमहालययादोपरे हनितव्यं तं॥ प्रातः
 संध्याते तर्पणं कृत्वा पुनः स्नात्वा शेषमाह्निकं कुर्यात्॥ स्नात्वा तारं समागत्य उपवि
 श्य कुशासने॥ संतर्पयेत् पितृन्सहान् स्नात्वा च स्त्र्यं च धारयेदित्युक्तं सग्रहोक्तं॥ पक्षे
 आह्वयतर्पणं नंतरं प्रातः स्नानसंध्यादिकमिति॥ ततः संध्याहो नोऽभुचिर्नित्यं
 मनहः सर्वकर्मस्वित्यन्यकर्मणि संध्यां विनाऽधिकारात्तावद्योयपाहितत्वात् पूर्वदिन
 तुष्टेयप्रत्यवरोहणं गस्यापि सूर्योपस्थानस्य प्रातर्होमानंतरं मनुष्ठानदर्शनाच्चापे
 क्ष्य। कुशासनतर्पणं तेस्मान्नचेति द्वयं विधेयं शेषोऽनुवादः॥ सर्वा नि तिश्चाह देवता
 न्ततानीत्यर्थः॥ इतरेषां पापप्रसक्तैः॥ महालयानां द्विपार्वणकृते तेन नवमीमाश्राद्धस्य

प्रसंगो नेतरयोः यत्र तु महालययादावतंते तर्पणं चैव देवश्च॥ तत्र आह्वंते तर्पणं कृत्वा वैवैश्व
 देवः। कर्त्तव्यः। अप्रमादात्तर्पणं करणे वैश्वदेवाते ब्रह्मयज्ञकरणे च काम्यं नवतु प्रस
 गस्तंत्रवा। वीवाहृद्यनंतरं विवाहादिप्रयुक्तं सति तिलनित्यतर्पणं निषेधेऽप्यत्रावन्ति
 रितिसंक्षेपः॥ अथ श्राद्धविधौ निर्णयः॥ पत्न्यारजस्वलायां दृष्टादित्यतिपातात्
 निश्चाद्यन्यामेनकार्यालिश्राद्धविधौ द्विजातीनामामश्राद्धप्रकारितं॥ अमावास्या
 दिनियतं माससंवत्सरादत इति चतुर्ध्वगीचिंतामणौ हारितौ क्ते॥ माससंवत्सरा
 दते मासिकसंवत्सरिकचिन्तं। नियतं नित्यममावास्यादित्यतिपातात्॥ अकरणे
 प्रत्यवापश्रवणत्॥ श्राद्धविधौ श्रात्राचार्यान्तवादिः॥ अथ लिङ्गः सूवासीचयस्पना
 र्यारजस्वला॥ सिद्धावेन न कुर्वीत अमं तस्य विधायत इत्तु श्रुतं वाक्यात्। रजस्व
 लायाः प्रार्थनायां सिद्धावेन वर्जयेद्विजः॥ आमश्राद्धप्रकुर्यात्तमासिकं वार्षिकं विनेति चि
 दाकाविवरणोक्तेः॥ हरेतु जायन्तं वै यमामश्राद्धविधिं प्रवासि विधुराध्याचरेयु
 र्विजा इति हीपिकोक्तेः॥ पराङ्गरमाधवाये कात्य ३॥ अथ धनगती

॥ १ ॥ येन प्रवासे पुत्रजन्मनि ॥ आमश्राद्धं प्रकुर्वीत यस्य जायोरजस्यत्वेति व्याघ्रपादो
 ऽपि । अन्नं वेदं शकालानां विष्णवे ससुपस्थिते । आमश्राद्धं द्विजैः कार्यं श्रद्धाः कुर्यात्सि
 देवहीति ॥ एतच्छ्राव्यानेन तुषा विजाते । तथा हि ॥ द्विजस्य देशविष्णवादिष्टामश्राद्धाधि
 कारः । अस्मत्सु सर्वदा मश्राद्धाधिकारः । एतदुक्तं च वृत्तिः ॥ अस्मत्सु आमश्राद्धं नित्यं द्वि
 जस्य नैमित्तिकमिति ॥ नित्यत्वं चैवं नार्थरिति । शुचि श्रद्धात्पन्नं तं श्राद्धं क्रियापर इत्यादि
 च चने । अस्मत्सु श्राद्धाधिकारस्य त्वपि सुमंतुना । न पक्षजो जयेद्विधानसंशयोऽपि च
 हाचन । भोजयन् प्रत्यवायोऽस्यान्नचतस्य फलं च नैदिति प्राप्नोति नैमित्तिकं यत्तद्वि
 श्राद्धप्रयोग इत्यपेक्षा यामामश्राद्धं द्विजैः कार्यं श्रद्धाः कुर्यात्सि हेव हीत्यनेनामान्नगु
 णो विधीयते । अथ वा । ब्राह्मणभोजने निषिद्धऽप्यविद्भोजनोपयुक्तं सन्निति ।
 प्रामाण्यमेव प्राप्तमिति ॥ गुहास्यामान्नस्य प्राप्त्या हनुयते ॥ श्रद्धाः कुर्यात्सि हेव हीति । अतः
 अस्मत्सु आमश्राद्धं नित्यं अर्थोच्यते । ब्राह्मणभोजनं तावन्निषिद्धं निषेधश्च श्राद्धातिपूर्वक
 श्राद्धविधिपूर्वका ॥ एवं च विधिनिषेधयोः शास्त्रस्य गम्यत्वात् तद्वोऽश्र

ग्रहणवद्विकल्पः ॥ तथान्य ॥ पक्षे भोजनं पक्षे प्रामाण्यमिति नित्यत्वमिति । नैतत्क
 रं ॥ रागतः प्राप्तस्यापि कलंजनं क्षणार्धेन कलंजनं क्षणार्धेदिति प्रचरति नानिषिद्धत्वात् ।
 यद्विरागतः प्राप्त्यापि विकल्पः । तर्हि कलंजनं क्षणमपि विकल्पेत् ॥ तस्मात्साध्यं तं म
 रस्यामश्राद्धं नित्यं न द्विजस्येति ॥ आमश्राद्धं नैव ऽपि महान्निबंधो व्यासः । इत्यान्नावेदि
 जा न्नावे प्रवासे पुत्रजन्मनि ॥ हेमश्राद्धं प्रकुर्वीत यस्य जायोरजस्यत्वेति हेमश्राद्धमारु
 अतो निष्कर्षस्तु । पाकसंभवे सत्यमाचार्यादिश्राद्धं सिद्धाच्चेनेतरथाऽमानेनेति ॥ पा
 काभावे द्विजातिनामामश्राद्धं विधीय इति स्मृतं तत्तत् । निर्णयसारे तत्कथम
 प्यन्नेनैव दर्शप्रमुखश्राद्धं नामान्नेनेति निश्चयान्निधानं ॥ अत एवोक्तं श्राद्धकलि
 कार्या ॥ मासिकानि सपिंडं च अमावास्या तथा विक्रं । अन्नेनैव तु कर्तव्यं यस्य
 जायोरजस्यत्वेति । मासिकानि सपिंडा करणं आभावी मुत्तं न्नावीत्येकोऽदिष्ट
 पार्वणरूपा एषा वर्षचोभयश्राद्धानि ॥ सपिंडं सपिंडी करणं श्राद्धं । अमावा

स्यादशश्राद्धं ॥ आदिकं प्रतिवर्षं विधीयमानमादिकश्राद्धं सपिंडं चेति समुच्च
 योरिकरणान्महालययुगादिश्राद्धसंग्रहः ॥ अत्र तु शक्यो निर्धारणार्थः ॥ यस्य ज्ये
 ष्ठादौ कर्तुं नार्थं रजस्वला नवति ॥ कञ्चित्तेन तु तेनैव ज्येष्ठस्य हि नेत्यर्थः ॥ अने
 नैव कर्तव्यं न त्यामान्नादिनेति च ॥ कलिकाविवर्णः ॥ विष्णोर्महिम्नरूपाचार्याद्याः
 स्थानं ॥

॥ ॥ कालादर्शपारिजातयोस्तु स्त्रियारजोदर्शने दर्शश्राद्धमन्त्रेन तस्मिन्नेवाहुनिपंचमेऽन्वयेति पक्षांतरमभिहितं ॥
 तदनुसृत्यैव मामां सकादित्यश्राद्धमृकमलाकरभट्टनीलकंठदयोऽप्येवं महालयोऽयुगादावपीत्याहुस्तत्रैषा पत्तिरेव ॥ अथा
 त्वाद्योविरोधादिशेषावगमाच्च ॥ ॥ सत्येव ये केचिन्माससंबत्सरादृते मासिकं वार्षिकं विनेत्याद्यनेक्यचनानुरोधेता मासिक
 वार्षिके वर्जयित्वाऽमावास्यादिनियतमित्यादिवाक्ये बलादमायुगमनुकृतिधृतिपातमलया इति पाठक्रमप्राप्त्या य
 साम्यमंगीकृत्या मावास्यादिव्यतीपातां तश्राद्धवशात्परिजोदर्शनादिप्रत्यहे महालयश्राद्धविधिरप्यामांसेनेत्यभिमतं
 ते ॥ यदुति च ॥ महालयश्राद्धविधौ यदि विघ्नः प्रसज्यते ॥ दर्शदिवत्तदामेन श्राद्धं कुर्यादसंशयमिति ॥ ॥ ते च महालय
 श्राद्धविधाविति वचनस्य निर्मलत्वात् न ताहं च सपिंडं च गयाश्राद्धं महालयं ॥ आपन्नेऽपि न कुर्वीत श्राद्धमांसेन कर्त्तुं
 चिदिति स्मृतिदृष्टेर्गालवोक्तेः ॥ मासिकं वार्षिकं श्राद्धं श्राद्धं सापीश संज्ञकं ॥ न स्यादामान्नविधिना गयाश्राद्धं महाल
 यमित्याचारप्रवृत्तौ स्मृत्यंतराभिधानाच्चोपेक्ष्य ॥ ॥ एवं च सति ॥ ॥ यत्तदापिकाविवरणेभार्या तौ वित्यत्र ॥ पंचमेचेते च
 श्राद्धं नुक्तं समुच्चयकरः ॥ महालयश्राद्धं भार्या तौ सत्यामेन न कुर्यादिति प्राप्त्युक्तिरुच्यते ॥ महालयगतानां दिनानां सर्वेषां
 मपि मुख्यकालत्वात् महालयश्राद्धं यत्र दिने क्रियते तन्मुख्यमेव ॥ तर्हि यत्र दोषशंका तत्कथं ग्राह्यं ॥ तस्मान्महालयश्रा
 द्धं भार्या तौ सति पंचमेऽन्विकां यो ॥ यस्मै समाप्तेष्वप्यश्विकदर्शनान्महालयश्राद्धकाल इति न संकटं किंचिदित्युक्तं ॥
 यानि च कृत्वा राभसिकवाक्यानि ॥ ॥ धर्मपत्न्यां रजोवत्यां श्राद्धमापरयादिकं ॥ न कुर्यात्तित्तत्स्यर्थं कुर्याच्चैतित्त
 हाभवेत् ॥ रजस्वलायां भार्यायां ये कुर्वन्ति महालयं ॥ तातास्तेष्वान्तसासु निराशाः पितरो गताः ॥ रजोवत्यां तु भार्या
 या श्राद्धमापरयादिकं ॥ प्रमादाच्चैव महालाये कुर्वन्ति हि जातमाः ॥ सधै तेन रकं याति सदा प्राः पितृघातकारत्या

हनि ॥ तत्र सर्वत्र स्मृतिग्राह्यात्तच्चिरं तेन महानिबन्धानुपादान्मूलं मृग्यं ॥ प्रत्युता घमहानिबन्धेषु भार्यारजोविघ्नादिप्रस
क्तौ मुख्यकाल एव महालय आह्वयः प्रतिपादितः ॥ तथाहि ॥ महालयेतुसंघाते भार्योचेत्युच्यते ॥ विदधातुय
थाकालं श्राद्धं तत्र न चान्यथेति गौतममितासरायाः ॥ यथा कालं मुख्यकाल एव ॥ अन्यथा कालांतरे न चेत्तर्थाः ॥ नभस्यापरपक्षे तु
भार्योचेच्छ्राद्धवत्त्वे ॥ रजोवत्पयिकुर्वीत श्राद्धं कर्त्तुं विचारयन्नितिसदचारकल्पे ॥ एवमन्यत्रापि ॥ रत्नसमष्टिन्यायमाश्रि
त्योक्तमधुनाऽशक्तं विषया कृत्यव्यष्टिन्याया बलं वनतः सकृत्पक्षेऽभिधीयते ॥ तत्र निर्णयदायिकायां तु पितृमतादेनिषिद्धिदिनेऽ
पि सकृन्महालयः कार्य इत्युक्तं ॥ आवाद्याः पंचमेव क्षेकन्या संस्तुतिं वा करे ॥ मताहनिपितुर्यो वै श्राद्धं दास्यमानवः ॥ तस्य संवत्स
यावत्संतसाः पितरो भूवमित्तिनागरांशोक्तः ॥ याति धर्मस्य मासस्य मृतो हेतु प्रवर्त्तते ॥ साति धिः पितृपक्षे नु रजनीया प्रय
त्नतरति ॥ तिथिच्छेदेन कर्त्तव्यो विनाऽशौचं यदृच्छया ॥ पिंडश्राद्धं च कर्त्तव्यं विहितं नैव कारयेत् ॥ अशक्तः पक्षमध्ये तु क
र्त्तव्ये कदिने यदा ॥ निषिद्धेऽपि दिने कुर्यात्पिंडदानं यथाविधीति ॥ कात्यायनोक्तेश्च ॥ किंचात्र व्याख्यानेनारायण ॥
पूजनीया प्रयत्नतरत्यनेन पर्याप्तकारिणमहालयश्राद्धं लुण्ठनपक्षे वाऽशक्तः सदननुष्ठानतः सकृन्महालयश्रा
द्धकरणं प्रसक्तौ ॥ तस्य संवत्सरे यावत्संतसाः पितरो भूवमित्तिना घने वा विशिष्टं कृत्वा पात्रं भातं तिथावेवाशपमहालयश्रा
द्धं कार्यमिति सूचितमिति ॥ एवमेव तिथिच्छेदेन कर्त्तव्यो विना शौचं यदृच्छयेत्यत्रापि श्राद्धविधे च न सत्यं तेन च व्याख्यातः ॥
आशौचं विना मृतिजनिनिमित्तका शौचादृते ॥ तत्र सत्याष्टिकादिश्राद्धानां सदेवाचनिकत्वेन अभिधानात् ॥ यदृच्छया प्राकक
र्त्तव्यं भार्यारजस्वला वा रोगिणी वा गर्भिणी स्तुतिं वाऽस्तीत्युक्तः ॥ श्राद्धमप्यग्रे कालांतरे यत्र श्राद्धं भविष्ये वा तत्र न
वाचितं सति रित्याद्येनैकविधं स्तेषु ॥ तिथिच्छेदस्तथा तिक्त्रमो न कर्त्तव्यः ॥ महालयऽप्रादिकवद् रजोदोषादि सं
भवे ॥ अतिः कस्यस्य दिनमध्यः मृच्छताति श्राद्धं च द्विकायां भार्योक्तैर्महादोषश्रवणात् ॥ अतएव प्रयोगपरिजात

२४

भगवद्भास्करादिप्रपिनारदः ॥ रजस्वलायां भार्ययां स्यादंयः परित्यजेत् ॥ सर्वैरनरकमाप्नोति यावदाभूतसंस्तुवमिति ॥
क्षयाहमताहः ॥ सच ॥ मताहनिपितुर्यो वै ॥ मताहेतुप्रवर्त्ततरत्यादिवाक्यबाहुल्याः स्याद्वैधे संवत्सरिकमृततिथ्यापर
पाक्षिकमृततिथ्योः कालनिर्णयतः प्रादानेन्यायसाम्यवत्त्वरूपे कालाद्विधेः ॥ तत्र विधीयमानं श्राद्धं ॥ वार्षिकमताह
दमापरपाक्षिकमताह श्राद्धं चेत्तर्थाः ॥ यः परित्यजेत् मुख्यदिवसेन कुर्यात् ॥ अन्यत्स्य ह्यर्थमिति प्रयोगरत्नावल्या ॥ यत्तु नि
र्णयसिद्धौ ॥ अत्रापरपक्षे श्राद्धाकरणे गौतमकालमाह हेमाद्रो यमः ॥ हं सेकन्या सुवर्षे स्पृशा केनापि गृहे वसन् ॥ पंचम्येवं स
तो दद्यादुभयोरपि पक्षयोरिति ॥ आश्विने कृष्णपक्षे च म्येवमर्थ इत्यर्थः ॥ तत्राप्यसंभवे भविष्ये ॥ ये यदा पान्चिता राज
न् रव्याता पंच दशाभुवि ॥ तस्यां दद्यान्त चे दत्तं पितृणां च महालयरति ॥ तत्राप्यसंभवे नारते ॥ या वक्ष्य कन्या तु लयाः क्रमादा
स्तुतिं वा करः ॥ अन्यं प्रतपुरं तावद्द्विष्टं यावदागतं रति ॥ ब्राह्मे ॥ ब्रह्मिके समतिक्त्रां ते पितरो देवतैः सह ॥ निधुस्य प्रति गच्छ
ति शापं दत्वा सुदारुणमिति ॥ तत्संतता शौचं संचातं देशविषयादिमहाविधुरयशाच्छ्राद्धाकरणे जयमित्यविप्रतिपत्तिः ॥
यश्च जातु कर्णवचनं ॥ आक्षेपं संति स्म पितरः पंचमेव क्षमाश्रिताः ॥ तस्मात्तत्रैव दातव्यं दत्तमन्यत्र निष्फलमिति ॥
तत्सकृत्कार्यमेव ॥ इदं जातु कर्णवचनं परपक्षे श्राद्धकरणे फलतिशयमात्रपरमिति केचित् ॥ तदाशयं न विद्मः ॥
यत्तु कालादर्शादिभिर्विकल्पे ॥ भार्यारजसिसत्यपि प्राकसंभवे तद्धिन एव सकृन्महालयश्राद्धं कुर्यात् ॥ कथमपि
प्राकासंभवे तु सकृन्महालयदिनांतरे स्नात्वा प्राककन्या सत्यां कुर्यादिति ॥ तन्न तत्तार्थं विप्रतिपन्नं ॥ समानुरोधित्यात्
॥ ॥ यानि कानि च सग्रे ॥ महालये यदा श्राद्धं भार्योचेत् रजस्वला ॥ महालयं न कुर्वीत नांदि श्राद्धं तथेव चेत्यादिनि ॥ तानि
सर्वान्यपुत्रकृत्कर्महालयश्राद्धादिगोचरतयोपमुज्ज्वलित्यविरोधः ॥ यदपि कालनिर्णयदायिका विवरणे भार्या

२६

शौचातिदेशोपस्थाकपघातविषयोऽपुत्रस्मरजो दोषा कपयानविषय इत्यनवद्यं ॥ एवं तत्पदार्थेने सत्यादि कथां तु
भायीरजो दर्शने के मुक्तिकन्या येनाने नेवतदिना एव स्यादित्यभिप्रेत्य मानि वचनानि ॥ तत्र तावदेव याज्ञिकनिबन्धे ॥
भर्तुः श्राद्धपंचमेऽनिकुर्याद्भार्यारजस्वला ॥ पुत्रः पित्रोः प्रकुर्वीत मताहनि शुचिर्यत इति ॥ मशचिरपि ॥ अन
निश्चयप्रवासाच यस्य भायीरजस्वला ॥ आमश्राद्धं प्रकुर्वीत न तत्कुर्यात्स्मृते ह नीति ॥ कात्यादर्शः पि ॥ रजस्वलाग्नौ
नग्निर्विदेशस्थोऽथवाऽष्टिके ॥ दर्शदाविद्यनामेन तन्नेन श्राद्धमाचरेदिति ॥ कास्मिजिनिरपि ॥ आपन्नोऽप्यदि
कं नैव कुर्यादामेन कुत्रचित् ॥ अनेन तदभायां तु हस्ते वा हरिवासर इति ॥ माधवाये जोगाति ॥ पुष्यवत्स्वपि दारेषु वि
देशस्थोऽप्यनग्निः कः ॥ अनेनैवाष्टिकं कुर्यादश्रावामेन न कचिदिति ॥ अथत्रापि ॥ विदेशगोवा विगताग्नि को वा
रजस्वलाया मपि धर्मपत्न्या ॥ श्राद्धं मताहं विदधीत पाके नो मे न श्रा ननु पंचमेऽनिति ॥ अत्र भगवद्भस्करे यदुक्त
यत् ॥ पुष्यवत्स्वपि दारेषु तिले गान्धिवचन ॥ तद्वाराण पुष्यवत्स्वनिमित्ते वा क्वांतरात्रे पंचमदिनरूपेऽनेनैव कु
र्यादिति वमामहमपरि संख्या मात्रार्थं न मृततिथिरूपकालविषयः ॥ यत्तु तस्यैवापि संग्राहकं विदेशगोवा विगता
ग्नि को वेति पौरुषेयं वाक्यं ॥ तदपि ॥ मताहं धर्मपत्न्या रजस्वलाया सत्या ॥ श्राद्धमानेन ॥ हे स्मान् अपि तु ॥ पंचमे
ऽनिका के विदधीत तत्पेव व्याख्येयं ॥ यत्तु परिजातादौ ॥ मासिकानि सत्पि नानाति वचनं ॥ तदपि ॥ आमहे मपरि संख्यामा
त्रार्थमिति ॥ तत्तु पुत्रः पित्रोः प्रकुर्वीत मताहनि शुचिर्यत इत्याद्यने कवाक्यविप्रतिपत्तेः अंगग्राहिकता न्याये
न रजस्वलायां भायीयां ह्यवाहयः परित्यजेत् ॥ सर्वे नरकमाप्नोति यावदा भूतसंज्ञव मितिरजस्वलायां गनस्यैव मु

२६

३

रज्यश्राद्धदिनाति क्रमेण महादोषस्मरणं ॥ नादरणां यं यत्तु मशचिवाक्यं ॥ आष्टिके समनुप्राप्ते यस्य भायीरजस्वला ॥
पंचमेऽनितच्छ्राद्धं न तत्कुर्यात्स्मृते ह नीति ॥ श्राद्धं तदन कर्तव्यं पंचमेऽनिति बोधराशे ॥ तदपुत्रस्त्री कर्तृक श्राद्धगोचरं
॥ अपुत्रा तु यदा भायी संप्राप्ते भर्तुराष्टिके ॥ रजस्वला भवेत्सालुकुर्यात्तत्पंचमेऽनिति श्लोकगोतमोक्तेः ॥ अतएव
प्रभासत्वे ॥ श्रद्धास्यानुचतुर्थे ॥ निस्मात्तानां रजस्वला ॥ देवे कर्मणि पित्रे च पंचमेऽनिति शुभ्यतीति ॥ न न्यशु
द्धत्वा देव तत्र पंचमदिने ॥ यत्तु कर्तृक श्राद्धे प्रासादं वचनमप्रयोजकमिति चेन्न ॥ अनुपनाताः स्त्र्याशुभं श्राद्धमिति
जाकारयेयुः ॥ स्वयं वा ॥ मंत्रकं कुर्यादिति स्मृत्यर्थं सारात् ॥ गर्भिणी स्तुति कादिश्च कुमारवाचरोजिता ॥ यदा शुद्धा तदा
मेनो न कारयेत्त्रयता स्वयमिति चतुर्वर्गं चिंतामणौ भविष्योक्ते श्राद्धं न्य द्वारा प्राप्ता करण निवृत्त्यर्थं त्वावचनस्य ॥ आशौ
चोत्तर श्राद्ध कर्तव्यतावेदकाने कवचने वै व्यर्थं ॥ अतः पूर्वोक्त मशच्युक्तेः कर्त्री पत्नी रजस्वला भर्तुर्वा त्वं चिद
ध्यवित्त श्राद्धसामान्यं पंचमेऽनिकुर्यादिति वाहं ॥ यश्च ॥ सत्ताहं त्पितृदेवानां भवेद्योग्या व्रताच्च न इति व
चनं ॥ तन्निःशेशरजो निवृत्तिविषयं ॥ इति हेमाद्रितराखिल महानिबन्धसिद्धांतः ॥ हेमाद्रिस्त ॥ श्राद्धा
दौ सर्वत्रापि पत्न्या सममेव यत्करिष्ये दारा तस्या रजो दुष्टायां मुरज्यदिने तन्निवृत्तेरेक भायी गपूर्वी कर्मरुच्युक्तेः ॥ पंच
मेऽनिश्राद्धं कार्यं ॥ भायीतरविषयान्ते तु पुष्यवत्स्वपि माधवाये जोगाति वचनात्तदिना एव श्राद्धं कार्यमित्या
ह ॥ कालानि लीयदीपिकायामपि ॥ भायीर्त्तु सति पंचमे च दिवसे स्यादग्निं कं मासिक पक्षा नैव कुभाय कस्तव
धि कृते पत्न्येतर इति ॥ कुर्यात्तद्विषयं स्वमुख्यं दिवसरति ॥ स ह्यधिकारः स ह्यश्रुत्यावे कफलश्राद्धेन वापाक क
र्तव्येन वैयनयोगे ॥ नाद्यः ॥ पाणिग्रहणादिसहस्रकर्मसु तथा पुण्यफलेषु चेत्तस्य दर्शपूर्णमासाद्यग्निमाध्यकर्म

विषयत्वेन सामपरोक्षेति च यत्र द्वाप्युक्तस्य वचनस्य सत्त्वात् तदभावाच्च ॥ तथा हि श्रीभगवद्भास्करे ॥ यद्विधिः प
 तुः पत्न्या हवनीयत्वादिकामनायाऽधानेऽधिकारः सिद्धस्तद्वक्तृविद्यतयेव कर्मनिर्वहणस्य भ्रूतविद्यापरि
 कल्पनपरिजिह्वया सहाधिकार उपपद्यते तस्याऽप्यहवनीयत्वाद्यकामनायां तु न सहाधिकारः ॥ अत्र अधिकारिके केवल
 मज्यावेक्षणोक्तत्वेन मात्र तस्याऽधिकारो देवलोभादेः ॥ एवमाहवनीयत्वादि साधेषु दर्शयितुं मासदि विधिपत्न्याः फल
 कामनायां सहाधिकारः तदभावात् पत्न्याधिकारः ॥ पत्न्यास्तु केवलमाज्यावेक्षणोक्तत्वेन मात्र तस्याधिकारः ॥ मंडने
 तैत्तुल्य एवाधिकारः ॥ अधिकारोऽपि वैषम्यधिकारगते साम्ये वैषम्योक्तोऽप्येतदप्रायेण ॥ न च भर्तुः कामनाभावे
 नाधिकारे पत्न्याश्च तत्त्वेनाधिकारे पतिविना तस्याएव केवलप्रयोगोऽस्तीति वाच्यं ॥ अपूर्वविद्याकल्याणगोपवात् ॥
 पत्न्युक्तं रोगनाशेष्ट्यादिव तस्याऽधिकारविनाप्यप्रतिषिद्धोऽधिकारः ॥ न च फलसाम्यधिकारिष्यप्यपि प्रतिश
 ष्टात्पत्न्यादेशोऽप्युपपत्त्याभ्यां पत्नी शब्दे सिद्धे यस्मिन् प्रयोगे तस्याऽप्यज्यावेक्षणोक्तत्वं ॥ तन्निरूपिते एवोप
 स्थितिजायवात्पत्नी शब्देनाधिकारो गम्यतरति वाच्यं ॥ पत्नी भर्तुर्धनरूपी पत्नी पुहितरश्चैव असुताश्च पितुः
 पत्न्यस्तादिषु पत्नी शब्दस्य फलसाम्ययोग्यतामात्रे दर्शनात् ॥ पत्न्युक्तं रोगनाशेष्ट्यादे च तस्याः फलोपधानास
 भवेन योग्यतामात्रस्यावश्यमंगीकार्यत्वात् सर्वत्र योग्यतयेव निर्वोदादवच्छेदकं रूपं लभ्यते ॥ किंच ॥ सद्यत्रापि
 भुज्यमान एव फले तत्काम्यरूपधिकारोपहितं क्रतुप्रयोगादेतु योग्यतामात्रमेव फलोपधानं योग्यतायच्छेद
 के परमं सुगमं ॥ यथावदस्यापि सर्वत्राज्ञा एतत्पराजस्येक्षत्रियत्यादावभिहोतात्वमिति न कश्चिद्विशेषः ॥
 निराणयि चेदं तत्रैव तेनाध्ययनवादे सप्रपंचमिति नेह विस्तरः ॥ पत्न्याधिकारिकेषु तु वृत्तिरमात आत्रादिदेव

येषु तस्याऽप्यधिकारः ॥ प्रतिसंवत्सरं कार्यमातापित्रोर्मतेऽनहनि ॥ पितृव्यस्याप्यपुत्रस्वभातुजैश्चैव हति सं
 वधिकपितृव्यादिपदगर्भदेवीपुराणादिव च संज्ञां प्रत्यवत्तेः ॥ अधिकारभावे च तद्वत् साहित्यं तं गर्भस्त्वेतेव गतितमिति
 कथंचनार्थांतरसत्त्वेऽधिकारः ॥ ज्येष्ठ्या न विनेतरेति नियमात् ॥ न च द्वितीयः ॥ अविभक्तेषु बंधुषु कश्चिद्विशेषः
 सुराघाशौ चादिनाऽभुक्त्वेऽप्येव पितृव्यादौ नधिकारपतेः ॥ न च चरमः ॥ अजितनिर्देशस्तुति कारेणि एषादि धर्म
 करणपतेः ॥ अपारभे तनवैः पात्रैरन्तरेभ्यश्च बांधवैरिति देवलोकावात्मने पदादात्मने बांधवानां च पाककर्तृत्वे तस्या विप्रति
 पत्तेः ॥ अथ च ॥ तत्तत्तानि यथाचाशुसाताजनकं नदिनीति पद्मपुराणलिंगात्प्राशस्त्यभाष्यं विहितपाकस्योच्यते
 यन्न तत्कस्याप्यनिहं ॥ तेनैव तद्वचनं सुत्पाद्यभावात्पूर्वोक्तवचोपरोधाद्यर्थित्वेदेव ॥ यद्यपि ॥ आदीध्याह्नि
 सं प्राप्ते यस्य भार्या रजस्वला ॥ आह तत्र न कर्तव्यं कर्तव्यं पंचमेहनाति श्लोकगतमातेः पादोऽन्यथादर्शितः ॥ तद्वशान्मा
 धवीयेषां सातरमुक्तं ॥ तेनापि न तदभिप्रेतार्थमिति ॥ यस्य व्रतस्यैवार्थात् ॥ तेनात्र देवमादिर्वात्रामेति वक्तव्यं ॥
 पिनोच्यत इति निर्णयसिद्ध्यादिप्रत्ययानेकमहनिबंधराजान्तरत्यजमतिं घसंगानुप्रसत्ता ॥ प्रहृतमन्यीयते
 ॥ ॥ पर्येषुः आह स्यात्पितृयज्ञतंत्रत्वात् तस्य पत्न्यमालं न कर्तव्यं कर्तव्यमते पर्येषुः प्रभृति आह त्रयमने
 नैव ॥ ॥ सतकेतुदर्शादिव्यतिपातां तश्चाहानां लोपः ॥ सतकं ते प्रायश्चित्तं कुर्यात् ॥ न पुनस्तच्छ्राद्धकरणं ॥
 महालयेतु यथासंभवं पंचमादशम्यादिपक्षमवलं ॥ व्याशौचादिना सूर्याऽपरप्राति क्रमेणावह्नि कर्मज
 मं सकृन् महालयं कुर्यादित्युक्तं प्राक् ॥ ॥ अष्टकाऽप्युक्तान्यतमे मासं सकृत् कुर्यात् ॥ ॥ षोडशमहालयं प्राक्

नामेककर्म॥ प्रतिपद्यारंभोत्तरं द्वितीयाभ्यासश्चतुर्थादिश्राद्धप्रयोगमृत्विजाकारयेत्॥ ॥ पक्षांतरे प्रक्रांतेऽपि
 कृतकान्ते प्रायश्चित्तमेव॥ ॥ अथ षण्मासं श्राद्धकर्मांशं शक्तावमाश्राद्धं॥ भाद्रपदा मावास्यायामन्यस्यावाति
 थौसकृन्महालयं यथा विभवं पंचमाघन्यतमपक्षेण कार्यं॥ ॥ अत्र विशेषांतरं प्राग्गीवसं हितायां॥ ॥ यदि क
 र्तुमशक्तः स्यात्पक्षश्राद्धानि षोडश॥ महालयद्वयं कुर्यादमायां च मृतेन नति॥ महालयनामसकृन्महालयश्रा
 द्दव्यमित्यर्थः॥ ॥ तदा ह्युवाच पादोऽपि॥ ॥ अशक्त्यावायवाविद्वेः श्राद्धानि दशपंचच॥ अकृता निवृत्तान्ते
 व ह्येतेऽमायां महालय इति॥ सकृन्महालयं कृत्वा ह्यमायामपि कुर्यात्॥ महालयं फलं सारु श्राद्धनिवृत्तसत्तचे
 त्यादिव चेनांतरावगमादिरापरपक्षे षोडशश्राद्धासंभवे तत्फलसिद्धयर्थं मृत्तित्येदं दर्शयितुं सकृन्महालयं कुर्यादि
 त्याशयः॥ ॥ अथापरपक्षमधे षोडशश्राद्धानुष्ठानासंभवेन॥ ॥ यातिथिर्यस्यास्य मृता हेतु प्रवर्तते॥ सति
 थिः पितृपक्षे तु पजनायाप्रयत्नतरत्यादिवाच्यं शान्तमृत्तित्येव सकृन्महालयश्राद्धचिकीर्षेति यावेव वार्षिकश्राद्ध
 वाह्यौ कथं सकृन्महालयः कथं वै वार्षिकश्राद्धमिति संदेहे॥ ॥ सदाचारकल्पेका एवः॥ ॥ नैकस्मिन् दिवसे स्यात्तं क्षया
 हापरपक्षिके॥ स्यात्तु ह्यश्वयुज्याकालस्यात्ततोपरपक्षिकमिति॥ यथाकालं मृत्तित्येव क्षयाह श्राद्धनित्यर्थः॥ ॥
 ततश्चापरपक्षिकं सकृन्महालयश्राद्धमपरपक्षमध्यावयस्मिन्कस्मिन् श्रद्धिने स्यात्॥ यातिथिर्यस्यास्य
 त्यत्र॥ यस्य मासस्य पितृपक्षस्यतिरिक्तत्रयोविंशतिपक्षात्मकसौर्ध्वकादशमासान्यतममासस्य स्यात्॥ ॥

रदमपि चापरपक्षा मावास्या रूपक्षयौ श्राद्धातिरिक्तं तत्रांत्यप्रतिपदाद्यखिलतिथि क्षयासह श्राद्धविषयः॥ ॥ तेना
 परपक्षमावास्यायांचेत्क्षयाह श्राद्धं तदापक्षमध्यावयस्मिन्कस्मिन् श्रद्धिने सकृन्महालयं श्राद्धं प्राक् कृत्वा यथाकालं।
 क्षयाह श्राद्धं कर्तव्यं॥ अथापरपक्ष एव महालयश्राद्धफलविशेषश्च अत्राणत्॥ तदतिशयेण श्रद्धाविधाने प्रायश्चित्तकृते
 श्रेयसि भिन्नार्थसिद्धिः॥ ॥ षोडशश्राद्धान्यनुष्ठानं ते चेत्तदा प्रतिपत्प्रभृति ह्येकां वर्जयित्वा चतुर्दशमिति विशेषांत
 रसत्या चतुर्दशी वर्ज्याः॥ ॥ सकृन्महालये वर्ज्यतिथ्यादिकं पृथ्वीचंद्रोदयप्रयोगपरिजातादुक्तं॥ ॥ कसिहः॥ ॥
 नंदयां मार्गवदिने चतुर्दशं त्रिजन्मसु॥ एषु श्राद्धं न कुर्यात्तद्वह्नीपुत्रधनक्षयादिति॥ वृद्धगार्ग्यश्च॥ प्राजापत्ये पौ
 ण्ये चपि अर्ह्यं मार्गवेतथा॥ यस्तु श्राद्धं प्रकुर्यात्तस्य पुत्रो विनश्यतांति॥ ॥ अस्यापवादो हेमाद्रौ पृथ्वीच
 अमापाते भरण्यांचेद्वादशपरपक्षमध्यके॥ तथातिथिचचारचनक्षत्रं न विचारयेदिति॥ ॥ पराशरमाधवाय प्रयो
 गपरितमदपरिजादिषु प्येवं॥ ॥ मृताह निषेधस्य च कारत्वरूपपक्षे॥ चतुर्दश्यां मृताहेत्यन्यस्यामनिषिद्ध
 यां तत्प्राक् तनायामुत्तरस्यावातिथौ सकृन्महालयं कुर्यान्न तु चतुर्दश्यामिति निर्णयप्रकाशादुक्तं॥ ॥ नि
 यदपि कायां तु पितृमृताहे निषिद्धदिनेऽपि सर्वनिषेधापवादात्सकृन्महालयः कार्य एवेत्युक्तं॥ ॥ रं प्रागप्युक्तम
 नार्थान्तरवशादनुद्धृतं॥ यत्तानां तु द्वादश्यामेव॥ यत्तानां च वनस्थानां वैष्णवानां विशेषतः॥ द्वादश्यां विहितं श्रा
 द्दं कृष्णपक्षे विशेषतस्मिन्ते॥ ॥ अहंकाशकौमाद्यमास एव॥ ॥ तत्राप्यशक्तावकुमी श्राद्धमेव कुर्यात्॥ वै
 श्वदेवमाहिताग्निभिर्भोजनेन श्राद्धात्प्रागेव कुर्यादनाहिराग्निः॥ श्राद्धशेषेणांते कुर्यादिति॥ ॥ अत्र सर्वत्रे विधा

२॥ एकवाक्यानि न्याया श्रुत्वा प्रसिद्धा एताः ॥ अगो रव भया तद्वि लेखनो पराम इति दिक् ॥ ॥ हेमद्रिकल्पकुमापरा
 कर्मस्यार्थसार स्मृतिचंद्रिका दीन ॥ मितः क्षरादी स्ववलोका यलादयं कृतः ॥ आरुविशेष निर्णयः ॥ १ ॥ यो यथादपि
 कैरवादपि सुधासिंधोरपी दोरपि आखंडादपि पंकजादपि सरस्वत्याः स्वरूपादपि ॥ केलाशादपि मौलिकादपि श
 रत्ताशत्रुचाशदपि ॥ भूलोके हरहासकाशविशदायत्कीर्तिरुज्ज्वलते ॥ २ ॥ ये केचिदज्ञसमुपानपि दूषयन्ति संते
 ॥ प्रसन्न इति तेन विचारणीयः ॥ ये तु प्रगल्भमतयः श्रमण श्रुयेणां लोकेषु ते कतिमिमां नवधारयन्तु ॥ ३ ॥
 ॥ इति श्रीमदनवद्याखिलविद्यातत्त्वविद्योतमानधरामराचार्यावतसकश्रीचातुर्यधरभट्टगोविंदसरिसुनुवि
 द्ब्रह्ममणिशिवभट्टकृतो धर्मशास्त्रसारेषण्णवती आरु निर्णयः ॥ ॥ श्री ॥ श्री ॥
 स वत् १८ ५३ वर्षे नृपाद्रूपतिश्रीमत्तशालिवाहनत्त कृतशके १७७९ प्रवर्तमाने फाल्गुने ५ लेखीद

218

२॥